

Renato Corsetti

(La Universitato "La Sapienza", Romo, Italujo; sekretario de la Akademio de Esperanto)

Szerdahelyi, Frank kaj *Springboard*: kion komunan ili havas?

Resumo

Istvan Szerdahelyi jam en la 60-aj jaroj pripensis la problemojn de la lernofaciliga valoro de Esperanto. Tion li faris en teoria kadro kaj specife rilate al la problemoj de hungarlingvanoj, kiuj devis lerni hindeŭropan lingvon (en tiu momento temis ĉefe pri la rusa, aŭ la germana). Temis pri teoriaj pripensoj surbaze de la lernomaterialo en la unua lerno-jaro de fremdaj lingvoj. Li simple komparis la materialon troveblan en la lernolibroj.

Helmar Frank estis la gvidanto de grandskalaj projektoj por science esplori kaj mezuri la lernofacilan valoron de Esperanto. Oni devas agnoski, ke en la lasta parto de la pasinta jarcento, ĉio ligita al ĉi tiu temo estas ankaŭ rekte aŭ nerekte ligita al Frank. Aliflanke la eksperimentoj de Frank, laŭdire bazitaj sur la antaŭaj ideoj de Szerdahelyi, fakte portis al iu ĝeneraligo de la prudentaj konstatoj de Szerdahelyi pri la lernofaciliga valoro de Esperanto.

Post Frank oni daŭre aplikis tiun esplor-modelon, sed pluraj komencis havi dubojn pri la pure lingvaj lernofaciligaj efikoj de Esperanto, kaj laŭgrade oni komencis esplori pri la efikoj de la lernado de Esperanto al la ĝenerala kompreno pri la funkciado de lingvoj, al la tiel nomataj prilingvaj kapabloj (metalingvaj kapabloj, laŭ la greka dialekto de Esperanto). Oni devas konsideri ke intertempe en eŭropaj lernejoj, pli en iuj landoj kaj malpli en aliaj landoj, oni ne instruas teoriajn konceptojn pri gramatiko same intense kiel oni faris antaŭ 50 jaroj, tiel ke infanoj apenaŭ komprenas la malsamecon inter, ekzemple, adjektivoj kaj substantivoj. *Springboard* estas la nuna projekto en Britujo, kiu provas mezuri la efikojn de instruado de Esperanto al malgrandaj infanoj.

1. Enkonduko

Se ekzistas unu esperantisto, kiu ne interesiĝis pri la lernofaciliga valoro de Esperanto, tiu estas Zamenhof mem. Fakte, kiom ajn tio povas ŝajni paradoksa, Zamenhof ne vere interesiĝis pri lingvoj, sed pri tio, ke homoj vivu en paco kaj harmonio inter si kaj kun la dioj, kiujn al si "ĉiuj malsame prezentas, sed ĉiuj egale en koro ... [ilin] sentas"¹. Li konsideris lingvojn nur komunikiloj kaj Esperanto plej facila internacia neŭtrala komunikilo. Laŭ lia opinio: "Fine ĉiu klera homo ja ankaŭ nun devas ellernadi kelkajn fremdajn lingvojn, kaj li certe ne elektas tiujn lingvojn, kiuj kvazaŭ estas konformaj al liaj organoj de parolado, sed nur tiujn, kiujn li bezonas; estas sekve nenio neebbla en tio, ke anstataŭ, ke ĉiu lernas *diversajn* lingvojn, ĉiuj ellernadu *unu saman* lingvon kaj sekve povu komprenadi unu la alian."² [La substrekoj per kursivigo estas en la originalo].

Sed jam en la komencaj jardekoj de la pasinta jarcento aliaj esperantistoj komencis okupiĝi per la ideo, ke kono de Esperanto faciligas la lernadon de postaj lingvoj. Tiel ni trovas la unuajn raportitajn eksperimentojn pri tio en la lernejo Green Lane School, in Eccles, Britujo, en 1920 kaj en la jaroj 1922-a-1924-a en Bishop's Elementary School in Auckland, Nova Zelando³. Ne hazarde oni interesiĝis

¹ El la poemo "Preĝo sub la verda standardo" legita de Zamenhof okaze de la unua kongreso en Bulonjo-ĉe-maro en la jaro 1905-a kaj represita en pluraj libroj.

² El la verko "Esenco kaj estonteco de la ideo de lingvo internacia", raporto verkita de Zamenhof sub la kaŝnomo Unuel kaj legita de L. de Beaufront en la kongreso de l'Association Française pour l'Avancement de Sciences, en Parizo, en 1900.

³ Corsetti, R. (2005) The Rationale of the *Springboard* Project, inter la materialoj de la Projekto Springboard kaj en http://www.springboard2languages.org/documents/springboard_rationale.pdf

pri tio, en anglalingvaj landoj, en kiuj estis malfacile informi pri Esperanto kiel internacia lingvo konkurenca al la angla, kiu estis gajnanta tiun rolon, sed en kiuj estis normale instrui la francan al ĉiuj lernejoj.

Kaj efektive oni trovis, ke Esperanto estas efika por pretigi infanojn al la posta studo de la franca.

Similajn ideojn sekvas la nunaj esperantistoj antaŭ la malfacilo konvinki homojn lerni Esperanton pro ĝiaj internaj valoroj kaj pro la hom-protekta potencialo, kiun ĝi havas.

Ĉi tiu artikolo pritraktas la ideojn pri la lernofaciliga valoro de Esperanto en la lastaj 50 jaroj kaj la aplikon de tiuj ideoj.

1. Szerdahelyi

Mi renkontis Profesoron Istvan Szerdahelyi multajn fojojn en la 70-aj jaroj en la medio de Esperanto-aranĝoj, ĝeneralaj aŭ de ILEI. Li estis granda fumanto, kiel mi en tiu periodo, sed ankaŭ granda konversacianto. En unu el tiuj konversacioj la temo estis pri instruado de Esperanto kaj li aludis je artikolo, kiun li aperigis en la 60-aj jaroj en franc-lingva revuo (Szerdahelyi, 1966)⁴. Tiu artikolo aperis poste ankaŭ en Esperanto (Szerdahelyi, 1970) en la nula prov-numero de Internacia Pedagogia Revuo.

Szerdahelyi, profunda konanto de la esploroj faritaj en Hungarujo kaj en la tiama Soveta Unio rilate al la problemoj de instruado de la rusa lingvo al hungaroj, en tiuj artikoloj ĝeneraligis la rezultojn de tiuj studoj kaj aplikis ilin al Esperanto⁵. Tute aparte li rimarkis, ke eksterordinaran valoron Esperanto havas kiel ponto-lingvo en la okazo de X = suom-ugra⁶ lingvo kaj Y = hindeŭropa lingvo⁷. Fakte li estis komparinta la lernomaterialon de la unua lernoĵaro de pluraj fremdaj lingvoj kun Esperanto kaj kun la hungara lingvo en la sinsekvo:

hungara - Esperanto - lingvo hindeŭropa

kaj li estis alveninta al la ĉi-sekvaj procentaĵoj, kiuj montras kiom Esperanto faciligas la lernadon de unu el la lingvoj franca, angla, germana, rusa, se ili estas intruataj post Esperanto:

<i>hungara - Esperanto - franca</i>	50%
<i>angla</i>	40%
<i>germana</i>	30%
<i>rusa</i>	25%

Tre pli malcerta estis lia ideo pri la lernofaciliga valoro de Esperanto inter hind-eŭropaj lingvoj kaj tute aparte inter "proksimaj" hind-eŭropaj lingvoj. Tia lernofaciliga valoro laŭ li ekzistas, sed li asertas tion nur kiel ĝeneralan principon sen iu ajn provo mezuri ĝin aŭ trovi procentaĵojn.

Nature, ĉar li laboris en Hungarujo, li ĉefe atentis la problemojn de nehind-eŭropanoj, kiuj devas lerni lingvon hind-eŭropan. Ĉi tiu, cetere, ŝajnis al li la vera problemo ankaŭ je monda nivelo, ĉar laŭ li en 90 elcentoj de la situacioj, en kiuj oni lernas fremdan lingvon, temas pri hind-eŭropa lingvo (angla, franca, germana, rusa, itala, hispana).

Ĉi tiuj ideoj de Szerdahelyi estis abunde mislegitaj en la Esperanto-movado, kie komencis cirkuli opinioj, ke laŭ eksperimento farita en Budapeŝto Esperanto ŝparigas 50% de la tempo bezonata por lerni la francan kaj 40% de la tempo bezonata pro lerni la anglan, ktp. Ne temas pri eksperimento, sed

⁴ Fakte tiu artikolo estis traduko de prelego, kiun li estis farinta en Esperanto la 21-an de julio 1965-a en Graz, Aŭstrujo, okaze de Internacia Studsemajno organizita de ILEI.

⁵ Szerdahelyi pritraktas ĉi tiujn studojn kaj ĝenerale la problemaron de instruado de fremdaj lingvoj al hungaroj en Szerdahelyi (1975).

⁶ Suom-ugra lingvo estas mia versio de tio, kion en la angla oni nomas Finno-ugric language kaj en Esperanto ofte finno-ugra lingvo.

⁷ Szerdahelyi uzas la literojn X kaj Y por indiki respektive la gepatran lingvon kaj la fremdan lernendan lingvon. Nuntempe oni preferas paroli pri L1 kaj L2.

pri praktika komparo de la lernounuoj en la lernolibroj por la unua jaro de lernado de la fremda lingvo. Kaj tiuj procentaĵoj rilatas nur al lernantoj, kies gepatra lingvo estas la hungara.

Mi ne komprenas, kiel tio povis okazi. Evidente temis pri deziro, kiu gvidis la interpreton. Mi citu nur unu fonton pri tiu misideo pri Szerdahelyi kaj lernofaciligaj efiko de Esperanto. Temas pri Frank (1992:17).

Efektive la ideoj de Szerdahelyi estis pli nuancoriĉaj. Szerdahelyi mem ja gvidis eksperimentojn, eĉ plurnaciajn, sed ili celis esplori multajn faktorojn rilate al la lernado de Esperanto, ekzemple la lernofacilecon de Esperanto kaj ne nur ĝian lernofaciligajn valoron. La plej konata estas la kvinlanda eksperimento de la Internacia Ligo de Esperantistaj Instruistoj - ILEI. Vidu pri tio en Sonnabend (1979).

Eksperimentoj pri la lernofaciligaj valoroj de Esperanto jes okazis tra la tuta pasinta jarcento, sed kiel ni vidas en la posta sekcio la rezultoj estas tute malsamaj kompare kun la procentaĵoj prezentitaj de Szerdahelyi por hungarlingvaj infanoj. Ĝenerale oni povas diri, ke oni estas tre malproksima de tiuj procentaĵoj, se entute oni povas havi ciferan rezulton.

2. Eksperimentoj laŭ la sinskevo indikita de Szerdahelyi: L1 – Esperanto – L2

Pluraj eksperimentoj estis faritaj ankaŭ pri lernantoj de tri lingvoj, kies dua lernata lingvo estas Esperanto.

Esperanto estas lingvo jam relative vaste parolata en mondo kaj sufiĉe pristudata, el pluraj aspektoj, sociologiaj, lingvistikaj, instruaj kaj eĉ rilate al denaska akirado de ĝi fare de malgranda nombro da infanoj. Ankaŭ ĝia gramatika strukturo estas interesa el la vidpunkto de komprenado pri funkciado de lingvoj, kiel jam rimarkis la iniciatinto de la lingvo mem.⁸

Ĉiuokaze la unuaj konsideroj pri la lernofaciligaj valoroj de Esperanto estas tre antikvaj, en 1908 fare de unu el unuaj verkistoj en Esperanto, Antoni Grabowski⁹. Fakte en la jaroj 1908–1914 Grabowski respondecis pri la unuaj Esperanto-kursoj en kelkaj lernejoj en Varsovio. En artikolo en 1908-a li priskribis la ecojn de Esperanto por enkonduki al la studo de la franca kaj de la latina, kio ŝajnis tre stranga al la tiutempa publiko.

Post tiuj unuaj observoj estis multaj praktika eksperimentoj ĝuste pri ĉi tiu temo.

Por doni ideon pri la multeco de la eksperimentoj sekvas listo ne-kompleta de eksperimentoj pri kiuj ekzistas bona dokumentado:

- Girls' Middle School en Bishop Auckland (Britujo)
- - Bishop's Elementary School, Auckland (Nova Zelando)
- - Wellesley College, Department of Psychology (Massachusetts, Usono)
- - Columbia University, Nova Jorko (Usono)
- - Public High School en Nova Jorko (Usono)
- - Provincial Grammar School en Sheffield (Britujo)
- - Egerton Park School, Denton (Manchester, Britujo)
- - Middle School in Somero (Finlando)
- - Internacia Pedagogia Eksperimento de ILEI en kelkaj eŭropaj landoj Lingva Orientado, Paderborn (Germanujo)
- - Eksperimentoj en italaj elementaj lernejoj
- EKPAROLI (Melbourne, Aŭstralio)
- - Springboard to languages (Britujo)

Ĉi tiuj estas nur parto de la eksperimentoj. Aliaj estas troveblaj en Corsetti kaj Latorre (1993) aŭ en Corsetti kaj Latorre (1995).

Oni povas havi dubojn pri la rezultoj de tiuj eksperimentoj, sed ili ĉiuj indikas al tio, ke lernado de tria lingvo fare de lernantoj de Esperanto estas pli sukcesa. Oni povas havi dubojn pri la scienca

⁸ Corsetti, R. (1987), Corsetti, R. (1993), Vesteeh K. (1993), Wells, J. (1989), Zamenhof, L. (1903).

⁹http://en.wikipedia.org/wiki/Antoni_Grabowski

kontrolo de kelkaj el ili, sed certe ne pri, ekzemple, la lastatempa en Aŭstralio, kontrolita de la Universitato Monash. Bedaŭrinde en ĉi tiu okazo, la eksperimento estis interrompita, kaj ni havas nur la indikojn el la intervjuoj kun la tre entuziasmaj lernantoj pri la plezuro lerni Esperanton.

Sen ebla dubo el la scienca vidpunkto ŝajnas al mi almenaŭ la rezultoj de la eksperimento farita en Britujo en la Provincial Grammar School en Sheffield, kaj kontrolita de J. H. Halloran, Universitato de Sheffield¹⁰, kies konkludoj estas inter la plej sobraj.

La eksperimento daŭris 4 jarojn, fine de la 40-aj kaj komence de la 50-aj jaroj.

La lingvoj estis la angla, L1 de ĉiuj lernantoj, Esperanto kaj la franca, tria lingvo por la eksperimenta grupo kaj dua lingvo por la kontrol-grupo.

La eksperimenta grupo studis Esperanton dum unu jaro dum la kontrol-grupo rekte komencis studi la francan.

Ekde la dua jaro Esperanto estis forlasita kaj la eksperimenta grupo transiris al studado de la franca.

La esploroj faritaj de Halloran fine de la kvar jaroj montris plurajn aferojn, sed tio, kio plej interesas nin en ĉi tiu kunteksto estas la jena:

“1. En la kazo de malpli inteligentaj lernantoj, tiuj, kiuj dediĉis la unuan jaron al Esperanto konis la francan pli bone (laŭ mezuroj faritaj per 11 malsamaj testoj), je la fino de 4 jaroj, ne dediĉante al la franca pli da tempo dum la postaj 3 jaroj”¹¹.

Ŝajnas al mi, kiel esploranto pri ĉi tiuj fenomenoj, ne eble ne akcepti almenaŭ ĉi tiujn konkludojn, kiuj simple rezultas el la fakto, ke Esperanto estas lingvo kiel ĉiuj aliaj, sed kun pli travidebla gramatika strukturo, kiu ebligas al lernantoj mem pripensi pri la funkciado de lingvoj inkluzive de la propra.

Multaj duboj estis daŭre esprimitaj de mi mem pri tio, ke neniu reprenis la komencan sugeston de Szerdahelyi pri la neceso konsideri la lingvojn unuan kaj trian kaj surbaze de ilia "proksimeco" inter si kaj kun Esperanto testi la efikon de Esperanto al la lernado de la tria lingvo fare de parolanto de difinita unua lingvo. Alivorte, se Esperanto helpas hungaran infanon lerni la francan, tio ne signifas ion pri la helpo de Esperanto al pola infano, kiu devas lerni la rusan.

Kompreneble la lernado de Esperanto havas iun pli ĝeneralan efikon. Lerninte facilan lingvon, la lernanto estas pli entuziasma alfronti la lernadon de nova lingvo. Tio validas por ĉiuj lingvoj.

Krome, kaj aparte por Esperanto, la facila strukturo de la lingvo ebligas kompreni rapide kelkajn bazajn lingvajn fenomenojn, helpas akiri pli grandan prilingvan konscion.

3. Similaj eksperimentoj en la neesperantista mondo

Se ni momente rigardas al la eksperimentoj faritaj en la neesperantista mondo, ni vidas, ke nur en la lastaj jaroj akumuliĝas esploroj pri lernantoj de triaj lingvoj kaj pri la efikoj de la unuaj du lernataj lingvoj al la tria, dum esperantistoj estis tre aktivaj en ĉi tiu kampo de la komenco de la pasinta jarcento.

Unua grupo de esploroj en neesperantista medio rilatas al la efikoj de dulingveco al la akirado de tria lingvo. Alivorte: ĉu dulingvuloj akiras trian lingvon pli rapide ol unulingvuloj akiras la saman lingvon, kiu por ili estas “nur” la dua?

En la multkulturaj eŭropaj situacioj oni aparte dediĉis sian atenton al infanoj dulingvaj pro vivo en regiono de etnaj malplimultoj. El tio oni havas ekzemplojn el regionoj kun dulingvuloj en la pola kaj germana, hungara kaj germana, franca kaj nederlanda, eŭska kaj kastilia, ktp.

La dulingvaj lernantoj, kiuj lernas la anglan aŭ la francan, estas komparataj kun unulingvaj lernantoj kiuj lernas la saman lingvon.

¹⁰ Halloran, 1952.

¹¹ En la originalo: *1. In the case of the less intelligent pupils, those who had devoted the first year's language study to Esperanto did better in French (as measured by eleven different kinds of tests), at the end of four years, without spending any extra time on French in the three years.*

Provante resumi multajn eksperimentojn per unu simpla frazo, ni utiligas frazon de Safont Jorda' (2005: 43), kiu diras: "Ĉiuj studoj cititaj supre raportas pri la pozitivaj efikoj de dulingveco rilate al akirado de tria lingvo."¹²

Alia grupo de eksperimentoj kaj esploroj rilatas al la efiko de la angla por neeŭropanoj kiel lernofaciliga faktoro por posta lernado de aliaj eŭropaj lingvoj. Oni argumentas, kaj pruvas, ke ĉino lerninta la anglan lernas pli facile ankaŭ la germanan¹³.

Konklude, en la neesperantista mondo esploroj ĉi-rilate interesas ĉefe parolantojn de malplimultaj lingvoj, kiuj volas pruvi, ke infanoj, kiuj ankaŭ studas la malplimultan lingvon, poste estos en pli bona pozicio por lerni la anglan (la ĝenerale lernatan fremdan lingvon en Eŭropo kaj ankaŭ ekster ĝi). Esence la slogano povus esti: "Se vi konas ankaŭ la eŭskan, preter la kastilia, vi lernos pli bone la anglan. Do, lernu kaj parolu la eŭskan!"

La faciliga valoro de la angla (aŭ de ĉiu alia eŭropa lingvo) por poste lerni alian eŭropan lingvon, estas sufiĉe evidenta. Puŝas tiujn studojn la instruantoj de aliaj eŭropaj lingvoj (ne de la angla) ekster Eŭropo.

4. La rolo de Helmar Frank

Mi unue diru ion pri la persono Helmar Frank, ĉar li estis dum multaj jardekoj rimarkinda publika figuro ne nur en Esperantujo sed ankaŭ en Germanujo. Mi baziĝas ĉefe sur la informoj en Vikipedio¹⁴.

Helmar Gunter Frank naskiĝis la 19-an de februaro 1933 en Waiblingen. Li estis profesoro pri cibernetiko kaj prezidanto de AIS Sanmarino.

Frank studis matematikon, fizikon kaj filozofion en Stuttgart, Tübingen kaj Parizo de 1951 ĝis 1958. En 1956 li sukcesis en la magistronivela ekzameno pri matematiko, en 1957 en la samnivela instruista ekzameno en matematiko kaj fiziko kaj en 1958 en doktora ekzameno kun Max Bernse pri filozofio. De 1958 ĝis 1961 li instruis matematikon kaj fizikon en gimnazioj. Kiel sciencajn laboraĵojn por la pedagogia ekzameno Frank prezentis aplikon de la bazaj ideoj pri kibernetika estetiko el sia doktoriĝ-disertacio al la pedagogio. De 1961 ĝis 1963 li laboris en kibernetika esplorgrupo gvidata en Karlsruhe. Tiam Frank iniciatis la unuan germanan konferencon pri programita instruado kaj instru-aŭtomatoj ("Nürtinger Symposium" 1963). En la sama jaro la pedagogia universitato de okcidenta Berlino vokis lin kiel profesoron al kibernetika katedro. En 1984 li fondis tie la Instituton pri Kibernetiko kaj akceptis en 1972 vokon al la (tiutempe fondota) universitato de Paderborn.

Frank estas kunfondinto de AIS Sanmarino kaj ĝia prezidanto.

Dum kelkaj jaroj Frank estis estrarano de la kibernetika asocio "*Association Internationale de Cybernétique*" (AIC) kaj konvinkis ties prezidanton, ke Esperanto estu tria lingvo (apud la franca kaj la angla) ĉe la AIC-kongresoj.

Pro siaj meritoj Frank ricevis la unuaklasan meritkrucon de la Federacia Respubliko Germanujo kaj en la Espernato-mondo oni elektis lin Esperantisto de la Jaro 2004.

Frank estis jam konata kiel sciencisto pri kibernetika instruado en neesperantistaj rondoj tra Eŭropo¹⁵, kiam li ekaktivis pri Esperanto.

Li, tamen, vivis en lando kaj en tempo en kiu la ĉefa problemo estis la lernado de la angla. Pro tio Frank estis devigata evoluigi teorion, kiu pravigus la uzon de Esperanto por posta lernado de la angla. Lia modelo estis prezentita en tre rafinite matematika maniero, kiu kovris la bazan ideon pri ŝparo de tempo per dediĉado de la unua periodo al lernado de Esperanto kaj nur poste de la angla.

¹² En la originalo: "All the studies quoted above report the positive effects of bilingualism in third language acquisition."

¹³ Hufeisen, B. (1991)

¹⁴ http://eo.wikipedia.org/wiki/Helmar_Frank

¹⁵ Enprenas lian kontribuon, ekzemple, itala sciencisto pri pedagogio, Franco Frabboni, en Frabboni, F. (redaktanto) (1980) *Scuola maggiorennne -Scuola dell'infanzia e nuovi contenuti educativi*, Firenze: Sansoni Editore. La kontribuo de Frank estas en la paĝoj 256-269: Frank, H. *L'influenza dell'istruzione propedeutica della "lingua straniera" per l'apprendimento nella scuola dell'infanzia.*

Frank profitis sian universitatan pozicion en la universitato de Paderborn por lanĉi en la 70-aj jaroj ambician programon, kies nomo estis "Lingva Orientado". La praktika eksperimento, kiu okazis en tiu kadro, estis instruado de Esperanto antaŭ ol instruado de la angla al klasoj en la unuagrada lernejoj (tria kaj kvara jaroj) en la lernejoj de la germana landoparto Niedersachsen [Niderzachsen]. Entute partoprenis 556 lernantoj, kiuj lernis Esperanton (parto dum unu jaro kaj parto dum du jaroj) antaŭ ol lerni la anglan.

Oni mezuris la konon de la angla fine de la 5-a kaj 6-a jaro kaj oni komparis la rezultojn kun tiuj de kontrol-klasoj, kiuj ne estis lernintaj Esperanton. Laŭ Frank la rezultoj montras pli grandan konon de la angla je 20% aŭ 30% depende de la longeco de la tempo, en kiu la infanoj lernis Esperanton antaŭ ol lerni la anglan. La rezultoj estas efektive atentindaj en si mem. Al tiuj oni aldonu, ke la lernintoj de Esperanto havas ankaŭ pli grandajn prilingvajn kapablojn pri la germana mem. Ni parolos poste pri tiu efiko de la lernado de Esperanto. Sed, iom surprize, la eksperimentaj klasoj ŝajnas havi pli bonajn rezultojn ankaŭ pri geografio kaj matematiko¹⁶.

Frank kaŭzis sensacion en la Esperanto-mondo per ĉi tiuj tre favoraj rezultoj. Ne estas nia tasko nun paroli pri la mezuraj metodoj, kiuj eble parte respondecis pri la alteco de la favoraj rezultoj, sed certe la granda interesiĝo pri la lernofaciliga valoro de Esperanto en la lastaj jardekoj estas rekta merito de Frank mem. Ni aldonu la fakton, ke Frank havis grandan personecon kaj ke li estis tre aktiva ankaŭ ĉar li estis la kreanto de tuta movado ĉirkaŭ universitata instruado kaj Esperanto. Ni jam diris, ke li estis prezidanto de la Akademio Internacia de la Sciencoj: AIS -Sanmarino, kiu kunordigis la utiligon de Esperanto por instruado universitatnivela.

Tio, kio ne sukcesis, estis la transirigo de ĉi tiuj studoj al la neesperantistoj. Mi mem ne sukcesis trovi eĉ unu mencion pri la agado de Frank aŭ de la ceteraj esperantistoj en la faka literaturo neesperantista.

Konklude la rolo de Frank por popularigi inter esperantistoj la koncepton, ke oni utiligu la lernofaciligan valoron de Esperanto por proponi instrui ĝin en lernejoj, estis giganta. Kvankam ILEI¹⁷ subtenis tion, ne estas duboj, laŭ mi, ke la plej granda merito estas tiu de Frank. Ne temas pri malgranda merito, se oni pensas, ke en tiu periodo la eŭropaj esperantistoj renkontis ĉiam pli da malfacilaĵoj proponi la instruadon de Esperanto al homoj, kiuj ĉefe volis lerni la anglan.

Mi mem restas tre skeptika pri la ĝenerala valoro de la rezultoj de la eksperimento de Frank. Tion mi jam diris en aliaj artikoloj¹⁸ kaj nun reasertas ĝin, sed tio nenion forprenas de la meritoj de li, kiel patro aŭ almenaŭ akuŝisto de ĉi tiuj konceptoj en la dua duono de la pasinta jarcento.

5. Preter Frank

Kiel mi jam diris, la neesperantista mondo tute ne ekkonis la rezultojn de Frank aŭ simple ignoris ilin. Grandega parto de la ignoro ŝuldiĝas al la manko de prestiĝo de Esperanto, pro kio, ĉio kunligita kun ĝi, eĉ se plej science ellaborita, emas ne esti eĉ legata. "Ni volas lerni la anglan, ne ludi kun eksperimentoj de la pasinteco" asertas la plej realismaj fakuloj, kiuj ne komprenas esti kaptitaj de sia tempo kaj de la ideoj de sia tempo.

Pro tio, dum daŭris la eksperimentoj laŭ la indikoj de Frank oni ankaŭ komencis evoluigi aliajn esplordirektojn. Unu el ili estas la prilingvaj kapabloj, tio estas la efiko de la lernado de Esperanto al la kapablo rezoni pri lingvoj, inkluzive de la propra nacia lingvo. Vi memoras, ke ankaŭ la infanoj esploritaj de Frank en Germanujo montris pli bonajn rezultojn en la germana.

5.1. Natura evoluo de prilingva konscio

Infanoj nature akiras lingvon kaj akiras konscion pri la lingvo, kiun ili uzas. Ni preterlasas en ĉi tiu artikolo detalan traktadon pri la konataj faktoj rilate al lingvo-akirado fare de beboj. Pri la prilingva

¹⁶ Frank, 1992: 17.

¹⁷ Internacia Ligo de Esperantistaj Instruistoj.

¹⁸ Corsetti, La Torre (1995).

konscio, ŝajnas esti kvar rimarkindaj momentoj, en kiuj la lingvoakirado stabiligās en gradoj daŭre kreskantaj:

- 3-jaraj beboj
- 5-jaraj infanoj
- 7-jaraj infanoj
- 12-jaraj knaboj.

Pluraj aŭtoroj konsentas pri tio ek de la klasikaj Vygotsky (1934), Piaget (1977) kaj Piaget kaj Inhelder (1955) ĝis la lastatempa Pinto (1999), kiu dividis la ilojn por mezuri la prilingvan konscion en tri partojn: TAM1, TAM2 kaj TAM3, respektive por la aĝoj: de 4 al 6 jaroj, de 9 ĝis 13 jaroj kaj de 14 kaj poste.¹⁹

La rapidiĝo de la prilingva konscio, kiun oni spertas, kiam oni ekiras al la lernejo, kaj komencas okupiĝi pri sia lingvo, okazas en ĉiuj kampoj de la kompreno pri lingvo-funkciado.

Estas utile ankaŭ konsideri dulingvajn infanojn de la naksiĝo. Dulingvuloj havas konsiderindajn avantaĝojn pri la prilingva konscio.

Ni ne povas evidente pritrakti la tutan kampon de dulingveco, pri kiu estis faritaj multaj studoj en la dua duono de la pasinta jarcento. Ni limiĝu je kelkaj esencaj demandoj: kiu estas dulingva? Alivorte ekde kiu grado de kono de du lingvoj oni rajtas esti konsiderata dulingva.

En la normala mondo troviĝas homoj kiuj en malsamaj kvantoj konas du aŭ plurajn lingvojn, de la perfekta kono tipa por denaskaj parolantoj ĝis kompreno kaj uzo de kelkaj vortoj kaj kelkaj frazoj en difinitaj kuntekstoj.

Ĝis antaŭ la jaro 1950-a, por doni malfajnan ĝeneraligon, oni emis konsideri dulingvaj homoj, kiuj havis perfektan konon de du lingvoj, alivorte homoj, kiuj estis akceptataj de, ekzemple, angloj kiel angloj kaj de, ekzemple, francoj kiel francoj. Alivorte oni ne povis distingi ilin de la ceteraj unulingvaj parolantoj de la du lingvoj.

Bedaŭrinde tiaj kazoj estas ege maloftaj en la reala mondo. Ni ne povas nun eniri la detalojn, sed sufiĉas malsamaj spertoj en malsamaj kampoj en malsamaj lingvoj, lernado de unu el la du lingvoj post la pubereco, kaj simile, por igi bonegajn parolantojn de ambaŭ lingvoj estis rekonataj kiel “aliaj” de la denaskaj parolantoj. Foje oni estas rekonata ankaŭ ĉar oni parolas tro bone, tro regule en tro norma variaĵo sen la dialektaj elementoj, kiuj en multaj landoj enpenetras eĉ la paroladon de la plej superaj klasoj.

En la dua duono de la pasinta jarcento oni komencis akcepti kiel dulingvajn ankaŭ homojn kun malsama kapablo en la du lingvoj, kondiĉe ke ili havas la kutimon uzi ambaŭ lingvojn eĉ se en malsamaj cirkonstancoj, ekzemple se oni parolas france aŭ arabe kun sia patrino kaj itale en la lernejo. Evidente en tiu situacio oni ne povas rakonti en la hejma lingvo same flue tion, kion oni lernis en la alia lingvo en la lernejo.

U. Weinreich (1968: 1) difinas la dulingvulon jene:

“La praktika fakto alterne uzadi du lingvojn estos nomata dulingveco, kaj la koncernata homo, dulingvulo”²⁰

Ni vidos poste, ke, rilate al niaj celoj, ankaŭ lernantoj de dua lingvo en lernejoj estas konsidereblaj dulingvuloj post la tute komenca lernomomento.

En la dua duono de la pasinta jarcento furoris ankaŭ studoj pri la mensaj efikoj de dulingveco je dulingvaj individuoj. Unu el plej konataj inter la unuaj estas Peal & Lambert (1962).

La studoj furoris ĉar en la antaŭa duono de la sama jarcento pro tute aliaj politikaj ideoj ekzistantaj en la mondo (naciismo deklarita aŭ nedeklarita) dulingvaj homoj estis konsiderataj homoj kun disduigita menso kaj kun ŝanceliĝanta lojaleco.

¹⁹ La tri iloj aperis unue en ital-lingva libro: Pinto, M.A. (1999), *La consapevolezza metalinguistica. Teoria, sviluppo, strumenti di misurazione*, Pisa-Roma: Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali. Vidu ankaŭ Pinto (2002).

²⁰ En la originalo: “*The practice of alternately using two languages will be called bilingualism, and the person involved, bilingual*” (Weinreich, 1968:1)

Ĉiukaze la konkludoj de ĉiuj tiuj studoj estas, por resumi ilin mallongege, tiuj de Hakuta (1986:35):

“Prenu iun ajn grupon da dulingvuloj, kiuj estas proksimume samaj pri siaj kapabloj en L1 kaj L2, kaj komparu ilin kun unulingva grupo per aĝo, socia.ekonomia nivelo kaj kiu ajn alia variebla informo, kiu laŭ vi povas malpruvi viajn rezultojn. Nun elektu mezurilon pri mensa fleksebleco kaj mezuru ambaŭ grupojn. **La dulingva grupo respondos pli bone.**”²¹

La ekzistanta literaturo pri sciencaj studoj pri dulingveco estas tre vasta. Ankaŭ citi nur la ĉefajn titolojn estus troa tasko en ĉi tiu artikolo. Tamen interesiĝantoj povas komenci esplori ĉi tiun kampon en Baker & Prys Jones(1998).²²

Komprenoble studentoj de la fenomeno klopodis kompreni ĉu estas fakoj, en kiuj la plej granda mensa fleksebleco pro dulingveco, donas pli da avantaĝoj. Ni provas resumi tutan serion de aliaj studoj per unu frazo: La avantaĝoj rilatas al krea pensado kaj prilingva konscio. Ĉiuj esplorantoj konsentas ke la avantaĝoj rilatas al lingvoj kaj kunligitaj temoj, ekzemple literaturo, sed kelkaj el la esplorantoj kaj laŭ kelkaj eksperimentoj ankaŭ al fakoj kiel muziko kaj matematiko. En ĉi tiu lasta kazo la mensa fleksebleco estus la kerna elemento.

Bialystok (2001) specife donas pruvojn pri pli granda prilingva konscio de dulingvuloj.

Sed ni rajtas demandi nin, ĉu tio vere rilatas ankaŭ al lernantoj de dua lingvo? Kiel ni vidis en antaŭa sekcio la rezultoj de la eksperimento *Springboard* ne ŝajnas konfirmi tion. Por respondi jese, ni ekzameni malgrandan eksperimenton faritan en aliaj kondiĉoj kun pli grandaj infanoj kaj kun pli da instruotempo.

5.2. Eksperimento pri evoluo de prilingva konscio pro lernado de Esperanto

La eksperimento, pri kiu ni parolas ĉi tie, estas detale analizata en artikolo en la revuo *Language Problems & Language Planning*.²³

Temas pri eksperimento bazita sur individuoj, kiuj apenaŭ povus esti nomataj dulingvuloj, ĉar ilia grado de kono de la dua lingvo estis plene komencanta.

La infanoj estis 12-jaraj lernantoj de itala publika lernejo en unu el la malbonaj periferiaj kvartaloj de Romo (Aprilia). La eksperimenta grupo estis instruata pri Esperanto du horojn semajne dum la normala lernaro de oktobro ĝis la fino de majo. La kontrol-grupo apartenis al la sama lernejo, kaj temis pri infanoj samaĝaj, kun la sama socia-kultura nivelo de la familioj (malalta por ambaŭ grupoj) kaj kun la sama intelekta nivelo (mezurita per la matricoj de Raven²⁴).

Ili (kaj la eksperimenta grupo kaj la kontrol-grupo) estis esplorataj pri la prilingva kapablo per testo utiligata en pluraj landoj, la tiel nomata TAM (Test di Abilità Metalinguistiche)²⁵. Ili estis esplorataj per la itala versio de tiu testo rilate al la prilingvaj kapabloj **en la itala, kaj ne en la lernata dua lingvo.**

La testoj estis faritaj en la ĉi-sekvaj momentoj dum la lernaro.

- - unua testo en oktobro 1998
- - dua testo en februaro 1999
- - tria testo en majo 1999

²¹ La traduko estas mia. La originalo estas: “Take any group of bilinguals who are approximately equivalent in their L1 and L2 abilities and match them with a monolingual groups for age, socioeconomic level, and whatever other variables you think might confound your results. Now, choose a measure of cognitive flexibility and administer it to both groups. **The bilingual will do better.**”

²² Aliaj verkoj pri aspektoj de dulingveco, dulingveco en pluraj lingvoj kaj liogvoakirado fare de infanoj en pluraj lingvoj estas la jenaj: Saunders (1988), Slobin (1971), Slobin (1985), Steinberg, Nagata, Aline (2001)

²³ Pinto M. A. & Corsetti, R. (2001), *Ricadute metalinguistiche dell'insegnamento dell'esperanto sulla lingua materna dell'alunno*, in *Language Problems & Language Planning*, 25, 1: 73-90.

²⁴ Raven, 1982.

²⁵ Pinto, 1999.

La esploro de iliaj kapabloj en la itala ŝuldiĝas al la deziro mezuri la efikon de la malmultaj scioj pri la dua lingvo akiritaj en la malmulta lernotempo dediĉita al Esperanto.

Jen tre esence la rezultoj:

Tabelo 1-a

Meznombra poentaro akirita de la du grupoj pri la respondoj rilatantaj al prilingva konscio

	Kontrol-grupo	Eksperimenta grupo
• 1-a testo	24,85	24,98
• 2-a testo	27,08	27,96
• 3-a testo	30,76	47,02

La komparo de la du kolumnoj klare montras, ke el situacio de sameco la grupo, kiu lernis duan lingvon, akiris fine de la lernojaro konsiderindan superecon.

Tio cetere ne devas multe mirigi. La supereco de dulingvuloj rilate al unulingvuloj

ŝuldiĝas, kiel ni diris antaŭe, al la fakto, ke ili devas daŭre kompari la malsamajn strukturojn de du lingvoj. Kaj tio, estas la samo, kion lernantoj estas devigataj fari en la lernejo, kiam ili lernas fremdan lingvon.

5. 3. Nuntempe: *Springboard*

Ĝuste pri la prilingva konscio koncentriĝas la esploroj de la universitato de Manchester pri la lernado de Esperanto en la projekto *Springboard to languages*. Bedaŭrinde tiuj esploroj estas ankoraŭ en la komenco, kaj la unuaj rezultoj ne ŝajnas indiki multon rilate al la lernfaciliga valoro de Esperanto. Eble temas pri tro malgrandaj infanoj, eble temas pri tro mallonga instru-tempo por Esperanto, sed oni trovas ankoraŭ tre malmultan efikon²⁶. Ĉi tie ni kopias la rezultojn el la dokumento de la Universitato de Manchester, kiu aperas en

<http://www.springboard2languages.org/Summary%20of%20evaluation,%20S2L%20Phase%201.pdf>²⁷.

Poste ni donos la tradukon al Esperanto.

"Does Springboard help to learn other languages?"

Pupils were invited to decode the French sentence: 'Les oreilles de l'éléphant sont très grandes et le nez est très long.' The only children to successfully translate the whole sentence were, interestingly, from School A; these 2 children used interesting metalinguistic decoding strategies (cognates, punctuation, context). School B children, also learning French, performed only marginally better than School A children.

71% of the children were able to identify plurals in other languages in at least 4 out of 6 cases, but there was a high nil-response (n/r) rate.

53% were able to identify which 2 sentences (from 4, in Spanish, Romanian, Esperanto and English) meant the same. 9 n/r, all from School A.

²⁶ Ni informas ĉi tie pri la du lernejoj, pri kiuj oni okupiĝos en la postaj rezultoj:

- lernejo A: Publika Baza Lernejo, en loko kun signifa proporcio de lastatempaj enmigrintoj al Britujo.

- lernejo B: malgranda Baza Lernejo de la Eklezio de Britujo, en kiu 20 infanoj de la klasoj 3-a, 4-a, 5-a kaj 6-a estas instruataj kune en unu klaso. La loĝantaro estas ĉefe blanka kaj briuta.

En ambaŭ lernejoj oni instruas 30 minutojn po 2 fojojn semajne. Le lernejo A komencis en septembro 2006 kaj la lernejo B en januaro 2007. En lernejo B infanoj lernadas la francan de la 1-a klaso, dum en lernejo A ili lernas la francan post la programo *Springboard*.

²⁷ <http://www.springboard2languages.org/Summary%20of%20evaluation,%20S2L%20Phase%201.pdf>

□ 55% were able to identify which words in other languages resembled the corresponding Esperanto word, but again there was a high n/r rate. School B pupils' self-assessment on this skill was 65%, School A only 38%.

Knowledge of grammar

Only 43% successfully identified the adjective in 4 word-pairs from 4 languages (33% n/r).

Knowledge of Esperanto

There was an overall 89% success rate in translating Esperanto words into English, and 85% for word pairs; only 63% success rate in forming plurals, but many misunderstood the question."

"Ĉu Springboard helpas lerni aliajn lingvojn?"

La lernantoj estis invitataj kompreni la francan frazon: 'Les oreilles de l'éléphant sont très grandes et le nez est très long.' [La oreloj de la elefanto estas tre grandaj kaj la nazo estas tre longa] La solaj infanoj, kiuj sukcesis traduki la tutan frazon venis el la lernejo A. Interese! Ĉi tiuj du infanoj utiligis interesajn prilingvajn kompren-strategiojn (similaj vortoj, punktaro, kunteksto). La infanoj el la lernejo B, kiuj ankaŭ lernas la francan, sukcesis nur margene pli bone ol la infanoj de la lernejo A.

□ 71% el la infanoj kapablis rekoni plurnombrajn vortojn en aliaj lingvoj en almenaŭ 4 el 6 okazoj, sed estis granda proporcio de ne-respondintoj (n/r).

□ 53% kapablis la du frazojn (el 4, en la hispana, rumana, Esperanto kaj la angla), kiu havis la saman signifon. 9 ne respondis, ĉiuj el la lernejo A.

□ 55% kapablis identigi tiujn vortojn en aliaj lingvoj, kiuj similas la kongruajn Esperanto-vortojn, sed ree estis alta proporcio de nerespondantoj. La memjuĝo de la lernantoj de la lernejo B pri ĉi tiu kapablo estis 65%, tiu de la lernejo A nur 38%.

Kono de gramatiko

Nur 43% sukcese identigis adjektivojn en 4 vorto-paroj en 4 lingvoj (33% ne respondis).

Kono de Esperanto

Estis ĝenerala sukces-proporcio de 89% pri tradukado de vortoj el Esperanto al la angla, kaj 85% rilate al vorto-duoj; nur 63% estis la sukces-elcentaĵo pri formado de plurnombraj vortoj, sed pluraj miskomprenis la peton."

Estas evidente, ke ni estas ĉe la komenco de la evoluo de la prilingva kapablo aplikebla al la propra kaj al fremdaj lingvoj.

La rezultoj ankoraŭ necertaj de la projekto *Springboard* verŝajne ŝuldiĝas al la tro mallonga instru-tempo (du duonaj horoj en ĉiu semajno) en kombino kun la pli juna aĝo de la infanoj kaj eble ankaŭ kun la strukturo de la gepatra angla lingvo, kiu certe ne helpas kompreni la klarajn kategoriojn de Esperanto pri substantivo, adjektivo, verbo kaj adverbo.

5. Konkludo

Ne vere estas io por konkludi, krom ke la intuicio de Szerdahelyi ĝenerale montriĝas prava. Lernado de Esperanto helpas al lernado de dua lingvo.

Tamen necesas multaj esploroj en tre rigoraj kondiĉoj por testi la kernan ideon de Szerdahelyi: kiujn avantaĝojn Esperanto donas al la parolantoj de kiu lingvo, kiuj volas lerni kiun alian lingvon. La malmultegaj indikoj ĉi-kampe montras ke nova generacio de esplorantoj povus trovi tre interesajn rezultojn. Ĉu samgrade Esperanto helpas ĉinojn kaj germanojn lerni la anglan kaj anglojn lerni la ĉinan aŭ la germanan?

Kiam temas pri la ĝenerala efiko de pliigo de la prilingva konscio pro lernado de Esperanto, ankaŭ tiukampe pliaj esploroj estas bezonataj ĉe infanoj de malsamaj lingvoj. Ĉu ankaŭ arabaj infanoj pro lernado de Esperanto akiras plian prilingvan kapablon pri la araba lingvo? Alivorte, se lingvo sekvas alian logikon rilate al Esperanto, kio okazas?

Eble ne hazarde la procentaĵo 71% de anglalingvaj infanoj, kiuj malkovris la pluralon en aliaj lingvoj estas tre pli alta ol tiuj, 43%, kiuj povis malkovri adjektivojn. Ĉu tio dependas de la fakto, ke en la angla la pluralo estas klare markita per *-s* dum la adjektivo ne estas markita per io klare

rekonebla. En Esperanto kaj la pluralo kaj la adjektivo havas kalrajn markilojn, sed tio, verŝajne efikas malsame depende de la ekzisto de markiloj en la unua lingvo.

Ni ne povas surbaze de la nunaj scioj respondi en defendebla maniero.

Bibliografio

- Baker, C. & Prys Jones, S. (1998), *Encyclopedia of bilingualism and bilingual education*, Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Bialystok, E. (2001), *Bilingualism in Development. Language, Literacy and Cognition*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Corsetti, R. (1987), *L'Esperanto in pratica: istruzioni per l'uso*, en Chiti-Batelli, A. (ed.), *La comunicazione internazionale tra politica e glottodidattica*, Milano: Marzorati Editore, 178-180.
- Corsetti, R. (1993), *A mother tongue spoken mainly by fathers*, en *Language Planning and Language Problems*, 20, 3: 263-273.
- Corsetti, R. (2005) *The Rationale of the Springboard Project*, inter la materialoj de la Projekto Springboard kaj en http://www.springboard2languages.org/documents/springboard_rationale.pdf
- Corsetti, R., La Torre, M.. (1993) *Paderborn e dintorni: Possibili condizioni per un esperimento sul valore propedeutico della lingua internazionale esperanto* in *Rassegna Italiana di Linguistica Applicata*, 3/1993: 115-136
- Corsetti, R., La Torre, M. (1995), *Quale lingua prima? Per un esperimento CEE che utilizzi l'esperanto*, en *Language Planning and Language Problems*, 19, 1: 26-46.
- Frank, H. (1992) *Propedeŭtika valoro de la Internacia Lingvo - Propedeŭticka hodnota mezinardniho jazyka*, Dobrichovice/Praha: Kava-pech.
- Gombert, J.E. (1990), *Le développement métalinguistique*. Parizo: PUF.
- Hakuta, K. (1986), *Mirror of language: the debate on bilingualism*, New York: Basic Books.
- Halloran, J. W. (1952), *A Four Year Experiment in Esperanto as an Introduction to French*, *British Journal of Educational Psychology*, 22, 3: 200-204..
- Hufeisen, B. (1991), *Englisch als erste und Deutsch als zweite Fremdsprache - Empirische Untersuchung zur fremdspachlichen Interaktion*, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Piaget, J. (1977), *Recherches sur l'abstraction réfléchissante*, Parizo: PUF
- Piaget, J., Inhelder, B. (1955), *De la logique de l'enfant à la logique de l'adolescent*, Parizo: PUF.
- Peal, E. & Lambert, W. (1962), *The relationship of bilingualism to intelligence*, en *Psychological Monographs*, 76/27: 1-23.
- Pinto, M.A. (1999), *La consapevolezza metalinguistica. Teoria, sviluppo, strumenti di misurazione*, Pisa-Roma: Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali
- Pinto, M. A. (2002), *Bilinguismo e sviluppo metalinguistico*, en G. Di Stefano, R. Vianello (a cura di), *Psicologia dello sviluppo e problemi educativi. Studi in onore di Guido Petter*, Florenco: Giunti, 280-295.
- Pinto, M. A. e Corsetti, R. (2001), *Ricadute metalinguistiche dell'insegnamento dell'esperanto sulla lingua materna dell'alunno: Un'esperienza nella scuola media italiana*, *Language Problems & Language Planning*, 25/1: 73-90
- Raven, J.C. (1982), *Progressive Matrices 1938. Manuale di Istruzione*, Florenco: Organizzazioni Internazionali.
- Safont Jordà, M.P. (2005), *Third language Learners – Pragmatic Production and Awareness*, Clevedon-Buffalo-Toronto, Multilingual Matters Ltd.
- Saunders, G. (1988), *Bilingual Children: From Birth to Teens*, Clevedon: Multilingual Matters.
- Slobin, D. I. (1971), *Psycholinguistics*, Glenview, Ill.: Scott, Foresman and Company
- Slobin, D. I. (ed.) (1985), *The Cross-linguistic Study of Language Acquisition*, 2 volumes, Hillsdale, N.J.: Erlbaum.
- Sonnabend, G. H. (1979), *Esperanto: lerneja eksperimento*, Pisa: Edistudio.
- Steinberg, D. D., Nagata, H., Aline, D. P. (2001), *Psycholinguistics – Language, Mind and World*, Harlow: Longman Linguistic Library
- Szerdahelyi, I. (1966), *Espéranto et propédeutique linguistique*, *Les langues modernes*, 60/3: 23-27.

- Szerdahely, I. (1970), La didaktika loko de la Internacia Lingvo en la sistemo de lernejoj studobjektoj, *Internacia Pedagogia Revuo*, 0 (prov-numero): 5-9.
- Szerdahelyi, I. (1975), *Metodologio de Esperanto*, Budapest: Tankönyvkiadó Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészeti tudományok.
- Tunmer, W.E., Pratt, C., Herriman, M.L. (1984), *Metalinguistic Awareness in Children. Theory, Research and Implications*.
- Vygotsky, L.S. (1934), *Myslenie I rec'. Psichologiceskie issledovanija*, Moskvo-Leningrado.
- Vesteegh K. (1993), *Esperanto as first language Acquisition with a restricted input*, en *Linguistics*, 31: 539-555.
- Weinreich, U. (1968), *Languages in Contact: Findings and Problems*, The Hague: Mouton.
- Wells, J. (1989), *Lingvistikaj aspektoj de Esperanto*, Rotterdam: UEA
- Zamenhof, L. (1903) *Fundamenta Krestomatio de la lingvo Esperanto*, 17th ed. Richmansworth, U.K.: Esperanto Publishing Company, 1954: 234-235.

http://en.wikipedia.org/wiki/Antoni_Grabowski
http://eo.wikipedia.org/wiki/Helmar_Frank
<http://www.springboard2languages.org/home.htm>
http://en.wikipedia.org/wiki/Propaedeutic_value_of_Esperanto

